

Історичні, філософські, правові й організаційні проблеми фізичної культури

УДК 796.01

Надія Ашишок

Здоров'я людини як соціальна цінність в освітньо-мовному контексті

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич)

Постановка наукової проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах пост-індустріального суспільства особливої значущості набувають питання формування здорової особистості. А між тим на тлі політичної, економічної та соціально-демографічної кризи цей процес є складним завданням, оскільки становлення нових форм світової економіки спонукає до життя глобальні інфраструктури (інформаційні, освітні тощо), у яких перебудовуються відносини між господарськими укладами. А от проблемам здоров'я людей у країнах, що прагнуть набути статус економічно розвинених або хоча б не втратити свої теперішні позиції, не приділяють належної уваги. Україна також належить до таких країн.

У науковій літературі актуальними є пошуки шляхів поєднання економічних запитів сьогодення та одвічних потреб людини, якою передусім є потреба в здоров'ї. Охорону здоров'я, необхідність її вдосконалювати, поліпшити стан фізичного виховання в наш час досліджують вітчизняні вчені Г. Апанасенко, В. Ареф'єв, Н. Гуменюк, Г. Єдинак, М. Лук'янченко, А. Матвєєв, А. Подольски, Ю. Шкрєбтій, М. Чуркіна [1; 2; 4; 6; 7; 10] та ін.

Найцікавішим об'єктом дослідження для всіх науковців і в усі часи була людина (здорова чи хвора). Щоб досліджувати здоров'я як соціальну цінність, необхідно зрозуміти феномен людини, специфіку сприйняття нею свого фізичного стану, що переконливо відображається в мові. Незаперечним є факт необхідності формування здорового способу життя будь-якими засобами, у тому числі мовними.

Завдання дослідження – дослідити здоров'я як соціальну цінність в освітньо-мовному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова є ментальним дзеркалом національно-культурних цінностей будь-якої етнокультурної спільноти. Дослідження лексичних фондів мов, які є скарбницями відображених мовними засобами етнічних і водночас уселюдських культурних цінностей, дає змогу глибше зрозуміти специфіку національного менталітету, особливості взаємодії з навколишнім середовищем – природним та соціальним. Ступінь співвідношення взаємного впливу в системі “людина – середовище” не є величиною сталою, вона пов'язана із розширенням можливостей людини впливати на природу за допомогою створених нею знарядь праці, а також на суспільство шляхом пізнання основ соціальної організації.

Первісно взаємодія людини з довкіллям зумовлювалася її повною залежністю від навколишнього середовища. Поведінка людини мало відрізнялася від поведінки інших істот. Основним мотивом її поведінки був страх перед грізними силами світу. Міфологізована свідомість людини спрямовувала її поведінку на пристосування до сил природи. Така взаємодія закріплювала в поведінці людини прагнення до її єдності з оточенням. Флора в цей час виконувала роль гештальтів для усвідомлення концепту “здоров'я”. Наприклад, в основі формування концепту “здоров'я” лежить зіставлення з деревом, адже слово *здоров'я* походить від *dorvъ* “дерево”. Первісне значення, вочевидь, було “подібний до дерева” (за висотою або міцністю). Сучасне зіставлення людини з деревом лише зрідка фор-

мує позитивний стереотип. Зокрема, на основі стереотипного уявлення про дерево як про уособлення здоров'я виникло гуцульське *бутук* “сильна, велика, здорова, важка дитина” від *бутук* “придатне дерево”. Унаслідок складних умов життя людських спільнот важливими соціальними цінностями усвідомлювалися здоров'я й сила. Аксіологічність соціального виміру цих цінностей зумовила їхній зв'язок з уявленням про красу, що відбито в прислів'ях: *на вид глядя, питайся здоров'я; глянь на вид, про здоров'я не питай; хвороба нікого не красить; хвороба коли не вморить, то скривить; хвороба не пушить, а сушить; health and gaiety foster beauty; health and wealth create beauty*. Зв'язок між здоров'ям і красою, силою й красою репрезентований у сталих виразах: *лице рум'яне, аж серце в'яне; а в рум'яниці така сила, що всі квіти погасила; ой біда, біда, в кого жінка біда, в кого рум'яна, в того кохана, де врода, там і сила*.

Ідеал людини як уособлення здоров'я зазнавав історичних змін. Давні індійці намагалися підпорядкувати людську натуру школі йоги, за допомогою якої виховувалися тіло, душа й дух. Давні греки піклувалися про фізичну досконалість, і тому під час навчання дітей приділяли увагу гімнастичним та танцювальним вправам. Греків здивувала б дитина, яка довгий час сидить на одному місці – за партою. Давньоримським ідеалом були ритор, оратор, слово яких мало величезну силу, а тому основна увага приділялася постановці дихання й голосу, розвитку здатності формулювати свої думки. У часи занепаду Римської імперії відбувається також занепад фізичного виховання, про що К. Д. Ушинський писав так: “Пригадайте характер римського громадянина в той період, коли він від сохи переходив до занять консула й диктатора, і порівняйте його з характером римського ненажери часів Доміціана, коли цілий світ надсилав у вічне місто найвишуканіші витвори найвіддаленіших країн і коли будь-яке заняття вважалося ганебним не тільки для римського вельможі, а й для обідранця римської черні; коли тисячі рабів не тільки звільняли римлянина від необхідності щонебудь робити, а навіть щонебудь думати; а натовпи німецьких найманців знімали з нього обов'язок самому захищати свою батьківщину” [9, 105]. Давньоримські й середньовічні уявлення про ідеал виховання, на сучасний погляд, карикатурні. Оратор нагадує політика, ідеологічно обмеженого, а середньовічний мудрець – експерта, котрий знає багато про все, але не здатний побачити світ як єдине ціле [8, 58–59]. Саме в ці часи фізичне виховання перейшло у виховному процесі на другий план. На жаль, сучасні школи мають яскраво виражену тенденцію розвиватися як школи експертів, у яких належному фізичному вихованню немає місця.

В епоху індустріального суспільства розвиток науки й техніки підсилюють позиції людини в системі “людина – природа”. Діяльність, пов'язана з освоєнням природних багатств, набуває характеру “експлуатації природи” і в середині ХХ ст. досягає критичних параметрів – стану екологічної кризи, оскільки, по-перше, витрати природних джерел енергії, сировини та матеріалів починають перевищувати їх запаси в природі; по-друге, у зв'язку зі збільшенням кількості населення обсяг виробництва продовольства досяг межі можливостей природної бази, по-третє, сукупна діяльність людини починає впливати на природні механізми саморегуляції. Паралельно із суто природним середовищем людина створює штучне природне середовище, що несе на собі “відбитки” впливу людини. Із “господаря природи” людина поступово стала перетворюватися на “заручника” власного вторгнення у світ природи. У цей час створюються передумови для зростання виховних можливостей, які, проте, неоднозначні. Завищені уявлення про можливості “переробки природи” поширюються не лише на світ навколо людини, а й на неї саму. Виникають ідеї про “переробку людини”, причому методами не лише виховання, а й утручання в її спадковість, уторгнення в життєдіяльність мозку та ін.

Українською необхідною для сучасного людства є впровадження нової парадигми взаємодії людини із середовищем. Одну з перших концепцій нової парадигми запропонував В. Вернадський [3]. З огляду на нерозривний зв'язок людства як “живої речовини” з матеріально-енергетичними силами біосфери Землі завдяки науці та її використанню в інтересах суспільства, людина, на думку дослідника, стає “могутньою геологічною силою”, спрямованою на перебудову біосфери в інтересах людства. Тим самим людство створює новий стан біосфери – ноосферу, царство розуму. Рух людства в цьому напрямі неминучий, оскільки відповідає природному прагненню людини вдосконалити своє середовище. Елементи нової парадигми взаємодії людини та природи містить також “доктрина керування еволюцією” П. Куусі. Мета доктрини – забезпечити виживання людства й відвернути загрозу його загибелі в результаті конфлікту з природою. В основу покладено розуміння людини як частини природи; самоідентифікації на основі біологічних уявлень про себе; розуміння людського виду як

лідера еволюційного процесу, солідарність людей на основі загальних видових ідей і дій. Виховання за цією доктриною спрямовується на формування адаптивності людини до мінливого середовища, на розуміння її єдності зі світом природи, на усвідомлення себе як людини світу, для якої близькі та зрозумілі інтереси інших людей, а головними цінностями є загальнолюдські. Саме до таких цінностей одвічно належать здоров'я й праця, зв'язок між якими відбито в українських прислів'ях: *лежачий плуг ржавіє, ледача людина хворіє; лежачий плуг скоро поржавіє, ледача людина скоро постаріє; лінь – сестра хвороби; лінь їсть чоловіка, як іржа залізо*. Про надзвичайну цінність здоров'я для людини свідчать прислів'я: *без здоров'я немає багатства; нема щастя без здоров'я; здоровий злидар щасливіший від хворого багача*.

Зміни взаємодії людини з довкіллям зумовлюють еволюцію її свідомості. Наприклад, кардинально змінюється уявлення людини про дерево, із яким у часи міфологізованої свідомості вона порівнювала власне здоров'я. Пор. сучасні українські *пень* – “лінива людина”, “дурень”, *колода* – “лінюх”, російські *дерево, дуб, пень, бревно, дубина, чурка, чурбан* – “людина з низькими інтелектуальними можливостями”.

У науковій літературі багато пишуть про настання ери інформаційного суспільства, проте насправді обсяг знань у сучасної пересічної людини в деяких сферах навіть не малий, а мізерний. Йдеться про знання природного середовища, у якому живе людина. За результатами опитування, проведеного у квітні 2008 р. для з'ясування локалізації назв рослин і тварин, лише близько третини респондентів (в опитуванні брали участь 268 студентів 1–4 курсів соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького педуніверситету) змогли відповісти на половину питань в анкетах, що склалися зі 165 питань про рослини й 175 – про тварин (в анкетах йшлося лише про представників місцевої флори та фауни). Більше половини опитуваних знали лише 20–30 назв рослин і 20–35 назв тварин. Відсутність належних знань про фауну респонденти пояснювали відсутністю потреби в таких знаннях та осіб, які б могли їх запропонувати. Природа, в уявленні більшості опитуваних (65 %), – це місце, де вони відпочивають (до речі, майже всі відзначили, що в нелітній час бувають на природі не більше 3–4 разів на рік). Легковажним ставленням до власного здоров'я пояснюється не лише нехтування відпочинком на свіжому повітрі, а й те, що більшість студентів не відвідують спортивних секцій. Вочевидь, проблеми здоров'я людей можна розв'язувати лише комплексно – на міжнародному, державному, освітньому й особистісному рівнях. Саме на останньому з них особистість повинна виявляти ініціативу в збереженні та поліпшенні власного здоров'я. Без цієї ініціативи втрачає сенс діяльність на інших рівнях. Проте без розв'язання проблем, пов'язаних зі здоров'ям людей, на міжнародному й державному рівнях, особистісна ініціатива приречена. Пояснимо чому? Здоров'я молодого покоління – фундамент розвитку суспільства та нашої держави загалом. Зміни соціальних норм і цінностей, зубожіння, безробіття, екологічна небезпека визначають стан здоров'я й розвиток дітей та молоді, від яких залежить майбутнє України. Сьогодні в працях науковців часто йдеться про антропологічну катастрофу, сутність якої полягає в тому, що згідно з основним біологічним законом кожен біологічний вид вимирає, якщо змінюються природні умови існування, до яких він був пристосований у ході еволюції [4, 223]. Антропологічна катастрофа в окремо взятій країні може призвести до депопуляції населення в ній. В умовах глобалізації на ці процеси впливають міжнародні інституції. І не завжди позитивно. Для сьогодення Української держави характерним є втручання міжнародних експертів у процес формування концепції переходу України до ринкової економіки з позицій, насамперед, глобальних інтересів міжнародних фінансових організацій. Зокрема, уже в 1993 р. група радників Світового банку рекомендувала уряду України згорнути або трансформувати низку соціальних програм, виходячи з необхідності скорочення частки соціальних видатків у структурі ВВП. Серед пропозицій найбільш кардинальними були такі: зменшення соціальних видатків на 15 % ВВП; відмова від державних споживчих субсидій на забезпечення опалення та споживання електроенергії населенням; створення мережі страхування проти бідності на основі готівкових винагород після визначення межі бідності; упровадження системи страхування здоров'я й безробіття на основі грошових внесків усіх суб'єктів господарювання [1, 16].

Система охорони здоров'я в умовах НТР, динаміка розвитку всіх сфер суспільного життя, тобто збільшення фізичного, розумового, психічного навантаження на всіх етапах функціонування людини (підготовчого циклу до активної життєдіяльності, працездатного та пенсійного періоду), безпосередньо впливає на можливості економічного зростання, ефективність виробництва, якість продукції, обсяги споживання, соціальний клімат у країні тощо. Саме тому в розвинених країнах обов'язковим

елементом економічної політики, як на макро-, так і на мікрорівні, для фірм, підприємств, окремого працівника є регулювання процесу забезпечення здоров'я людини. Наприклад, у США, незважаючи на скорочення рівня соціальних витрат у період правління Р. Рейгана та Дж. Буша, в останні 20 років ХХ ст. витрати бюджету на федеральному рівні на охорону здоров'я та на спеціальну програму медичної підтримки людей похилого віку (65 років і старші) "Медікер" невпинно зростали [5, 76]. Водночас в Україні частка видатків на охорону здоров'я у ВВП, забезпечуючи Україні 111-те місце серед 191 країни світу та 8-ме місце серед країн СНД із витрат на охорону здоров'я в розрахунку на одну особу, в останні роки, ураховуючи темпи зростання інфляції, має тенденцію до зниження або коливається в межах попереднього періоду. Більш докладно частка видатків на охорону здоров'я в Україні наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Зведений бюджет України в 1992–1997 та 1998–1999 рр.

Видатки	1992	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	<i>млрд грн</i>				<i>млн грн</i>			
Охорона здоров'я і фізична культура	189,0	2625,0	3273,8	4123,3	3632,0	3808,7	4300,0	5200
	Із них:							
Поточні витрати на лікувально-профілактичні установи	169,6	2364,6	2971,9	3676,2	–	–	–	–
На санітарно-профілактичні установи й заходи	5,9	94,2	111,6	145,4	–	–	–	–
На фізичну культуру	2,2	88,3	122,5	167,4	140,2	204,3	–	–

Нині зберігається тенденція до скорочення кількості зайнятих у системі охорони здоров'я, фізичної культури та соціального забезпечення: якщо в 1990 р. їх було понад 1,5 млн осіб, то в 1999 р. – 1445 тис, із яких 92,1 % працювали в системі державної форми власності, 7,6 % – у системі колективної та 0,3 % – у системі приватної власності [10, 1].

За умов, коли середньомісячна номінальна заробітна плата в Україні становила в 1994 р. 45,0, у 1999 р. – 43 долари, а у 2002 р. – 61 долар (328,8 грн), повноцінне отримання й використання медичних та оздоровчих послуг стає недосяжним для більшості громадян [5, 77]. До того ж сама середня заробітна плата нижче за прожитковий мінімум, який склався в країні (365 грн у березі 2002 р.).

Ускладнення умов доступу населення до одержання належної медичної допомоги, незадовільний стан оздоровчих і спортивних закладів на тлі надзвичайно низьких прибутків більшості населення формує негативну тенденцію, яка виявляється в скороченні кількості людей працездатного віку через смерть або інвалідність, у збільшенні кількості народжених інвалідів із дитинства, дитячої смертності, кількості хронічно хворих тощо. Це безпосередньо впливає на можливості (у бік обмежень) формування ядра працездатного, висококваліфікованого людського капіталу – основи своєчасного переходу України в стан постіндустріального суспільства [5, 78]. Людина сьогодні поставлена в умови виживання, за яких питання про її здоров'я переходить на другий план, навіть у її свідомості. Людина передусім прагне заробити гроші й лише потім подбати про своє здоров'я. Про силу грошей українські та англійські прислів'я говорять однаково: *гроші відмикають усі двері; гроші – сила: одних підкуплять, других напоють, а третім лиха накоплять; a golden key open every door*. Сила грошей у стереотипних національних уявленнях українців й англійців є непереможною: *на нашій планеті; всі підкоряються монеті; за гроші тільки рідного батька не купиш; money is the only monarch; money will do anything*. Усвідомлення праці як однієї із незаперечних цінностей поєднується в прислів'ях із її негативною оцінкою в тих випадках, коли вона непосильна або несправедливо оплачувана, що, на жаль, часто є реаліями сучасного заробітчанства, про яке ніби йдеться в таких висловах: *на чужій роботі не збагатієш, а згорбатієш; заробітки, бодай не діждали наші дітки; гіркі, дітки, заробітки; не доспала. не доїла, бо на чужих усе робила; виробив свою силу на дідьчу маму; заробив у пана плату – з чотирьох дощок хату*. А між тим не варто забувати й про надзвичайну цінність здоров'я людини, адже *над здоров'я нема старшого; хто здоров, той багатий, а хто недужий, той бідний; без здоров'я немає ні багатства, ні щастя; без здоров'я немає багатства; health is wealth; health is better than wealth*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Створюючи під впливом глобалізації сприятливі умови для співробітництва, світ водночас стає “вразливішим” для охорони базових цінностей людини, до яких належить здоров’я. І хоча глобалізація й демократизація, здавалося б, тільки підтверджують кантівську концепцію “демократичного світу” (демократичні держави захищають права людини), сам процес об’єднання світу може виступати фактором дестабілізації у сфері охорони здоров’я в країнах, що з різних причин не очолюють цей рух. Проблеми, пов’язані зі збереженням і поліпшенням здоров’я людини, можна розв’язати лише комплексно – на міжнародному, державному, освітньому та особистісному рівнях. Це потребує подальшого вивчення, що і є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Апанасенко Г. Л. Человек и его здоровье : избр. ст. о здоровье / Апанасенко Г. Л. – Киев : [б. и], 2005.
2. Ареф’єв В. Г. Фізична культура в школі (молодому спеціалісту) : навч. посіб. для студ. навч. закл. II–IV рівнів акредитації / В. Г. Ареф’єв, Г. А. Єдинак. – Кам’янець-Подільський : Буйницький О. А., 2007. – 248 с.
3. Вернадський В. С. Биосфера и ноосфера / Вернадский В. С. – М. : Наука, 1989. – 262 с.
4. Гуменюк Н. Я. Взаємозалежність природо-людських факторів у формуванні здорового способу життя молодого покоління / Н. Я. Гуменюк // Філософія, соціологія, психологія : зб. наук. пр. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – 4 листоп.
5. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства : методологія і практика : монографія / Зайцев Ю. К. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.
6. Матвеев А. П. Очерки по теории и методике образования школьников в сфере физической культуры / Матвеев А. П. – М. : Физкультура, образование, наука, 1997. – 120 с.
7. Реалізація здорового способу життя : монографія / за заг. ред. М. Лук’янченка, А. Матвеева, А. Подольски, Ю. Шкретія. – Дрогобич : Коло, 2007. – 620 с.
8. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи і технології / Сорока Г. І. – Х. : Ранок, 2002. – 128 с.
9. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні. Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори. – К. : Радян. шк., 1983. – С. 104–121.
10. Чуркина М. Ю. Формирование здоровьесберегающих компетенций в процессе профессиональной подготовки учителя химии : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / М. Ю. Чуркина. – Самара : ГОУ ВПО “Самарский гос. пед. ун-т”, 2008. – 20 с.

Анотації

Проведений аналіз свідчить про те, що специфіка національно-культурного розвитку нації, особливості психічного складу та історичних традицій спричиняють суттєві відмінності в сприйнятті здоров’я в контексті ієрархії цінностей. Із цього погляду, здоров’я в українській етнічності займає одне з провідних місць, оскільки без нього втрачають сенс такі цінності, як багатство й краса. Сучасна ситуація глобалізації та взаємовпливів культур, безперечно, приводить до перегляду й модифікації національно-культурних цінностей, однак у своїй цілісності не руйнує базових ціннісних стереотипів, у тому числі про фізичне виховання.

Ключові слова: здоров’я, цінності, стереотипи.

Надежда Ашиток. Здоровье человека как социальная ценность в образовательно-языковом контексте. *Проведенный анализ свидетельствует о том, что специфика национально-культурного развития нации, особенности психического состава и исторической традиции вызывают существенные отличия в восприятии здоровья с позиций иерархии ценностей. С этой точки зрения, здоровье занимает одно из ведущих мест в украинском сообществе, без него теряют смысл такие ценности, как богатство и красота. Современная ситуация глобализации и взаимодействия культур, бесспорно, приводит к пересмотру и модификации национально-культурных ценностей, однако в своей целостности не разрушает базовые ценностные стереотипы, в том числе о физическом воспитании.*

Ключевые слова: здоровье, ценности, стереотипы.

Nadiya Ashytok. The Health of People as Social Value in the Linguistic and Educational Context. *The conducted analysis testifies that specific of national and cultural development of the nation, special features of a psychological composition and historical traditions substantial discrepancies in the perception of health in the context of values hierarchy. From this point of view health in Ukrainian ethnic community occupies one of the leading places, as without it such values as wealth and beauty become senseless. Modern situation of globalization and mutual influence of cultures, indisputably, results in a revision and modification of national and cultural values; however in its integrity it does not destroy basic values stereotypes, including those on physical education.*

Key words: health, values, stereotypes.